

A hazai római katolikus hitoktatás történeti vázlata a Ratio Educationistól 1945-ig

Szabó Barbara

Az iskolai hitoktatás története a reformáció hatására a 16. század közepén kezdődött. A 18. században a kötelező iskolarendszer kialakulásával a hitoktatás tantervi keretben, központilag megtervezett tankönyvekből történt.¹ Az iskolai hitoktatást, mint a tanmenet kötelező tanegységét, elsőként a 16–17. század fordulójának iskolareformja véglegesítette a katolikus és protestáns népiskolákban, gimnáziumokban, valamint a líceumok alsó és középső tagozatain egyaránt.²

A Mária Terézia uralkodásának idején 1777-ben kiadott Ratio Educationis reformja az oktatási intézményeket elemi iskolák (egyszerűek: scholae triviales, vagy főelemik: scholae normales, capitales, nationales), gimnáziumok, liceumok (akadémiák) és egyetemek szerint osztotta fel. A gimnáziumok hat, a liceumok két bölcséleti és két jogi osztályból álltak. A Ratio Educationis rendelkezései az országot kilenc tankerületre osztották, melyeknek élére állami kerületi főigazgatókat jelöltek ki. Elsőként, már a Ratio Educationis előtt 1769-ben királyi egyetemmé nyilvánítva, a nagyszombati egyetemet vette a kormányzat saját irányításának hatáskörébe,³ amelyet 1777-ben Budára, majd 1784-ben Pestre helyeztek, miközben új tanítási módot írtak elő az oktatók számára. Az egyetemre II. József rendelkezésére protestáns tanárok is kinevezést kaptak.⁴ A Ratio Educationis ötvözete kívánt lenni a felvilágosodás eszméinek és az ősi katolikus hagyományoknak. Az iskolákban a racionalizmus szellemében elsősorban olyan tárgyakat oktattak, melyek az ifjakat hasznos állampolgárokká formálják. A középiskolai oktatásban a szépírás, számtan és honismeret tárgyai (történelem, földrajz, természetrajz) mellett rendkívüli tárgyként szerepelt a görög nyelv, mértan, polgári ügyiratok szerkesztése és a természetjog elemei, valamint nagy hangsúlyt kapott a testnevelés. Mindezek mellett a vallásoktatás a főtárgyak között szerepelt. Az új rendelet kiemelte a vallási gyakorlatok (exercitiumok) fontosságát és a más vallásúakkal szembeni türelemre buzdított. A vallásoktatás fontos szempontja volt, hogy a tanulók ne csupán teológiai ismereteket szerezzenek, hanem valóban vallásos jellemmé formálódjanak. A piaristák iskoláiban már évtizedekkel előbb megvalósultak ezek az irányelvek, míg a többi katolikus oktatási intézményben elsősorban a megfelelő tankönyvek hiánya miatt mindezt csak kevesen tudták átültetni a gyakorlatba. A tanügyi közigazgatás létrejötte miatt komoly jelentőséggel bírt, hogy a rendelet következtében a katolikus iskolák-

¹ MÉSZÁROS ISTVÁN – TARJÁNYI ZOLTÁN: Katekézis. In: Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk.: Diós István. VI. köt. Bp., 2001. 312–316. p., 313. p.

² MÉSZÁROS ISTVÁN – NÉMETH ANDRÁS – PUKÁNSZKY BÉLA: Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe. Bp., 2003. 279. p.

³ MÉSZÁROS ISTVÁN: Magyar katolikus egyetemek. In: Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk.: Diós István. VIII. köt. Bp., 2003. 304. p.

⁴ KARÁCSONYI JÁNOS: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. Szerk.: Gazda István. Bp., 1985. (Tudománytár.) 320. p.

ra is kiterjedt az állami főfelügyelet és főigazgatás az abszolutizmus szellemében.⁵ A Ratio elsőként kísérte meg az államhatalmat képviselő uralkodó felügyelete alatt álló egységes oktatási-nevelési rendszer létrehozását. A rendeletben foglalt elveket a protestánsok elutasították, ők arra hivatkoztak, hogy az iskolaügy kizárólag az intézményt fenntartó felekezetre és a helyi egyházközségre tartozik, az államhatalomnak nem lehet ebbe beleszólása.⁶

II. József a papnevelés kérdésében is állami beavatkozást hajtott végre: generális szemináriumokat állított fel a kolostori és püspöki teológiai intézetek helyett. 1780-ban létrehozta Páviában a római Collegium Germanicum et Hungaricum kiváltására a Collegium Germanicum-Hungaricumot mint generális szemináriumot, majd a következő esztendőben megtiltotta a papnövendékek római tanulmányait.⁷ A „császári kollégium” szabályzata a felvilágosodás szellemében minimalizálta az ájtatossági gyakorlatokat.⁸ Az új, központosított, államhatalom által felügyelt racionális szemléletben történő papnevelés természetesen hatással volt a hitoktatásra is, hiszen ebben az időszakban a tanítókon kívül elsősorban papok tanítottak az iskolai hittanórákon. A tanulóifjúság hitéletre nevelésével kapcsolatban a Ratio Educationis előírta a kötelező iskolai hitoktatást az állami iskolákban, amely heti 2 órában történt. Ehhez a katolikus iskolákban még 2 óra memorizálás járult, melyet akkoriban „emlézés”-nek neveztek.⁹ A rendelet értelmében vidéken a falusi plébánosok voltak a hitoktatók. Ők vasárnaponként és egy hétköznapon anyanyelven tanították a gyermekeket és fiatalokat a hit igazságaira, magyarázták az evangéliumot és az apostolok leveleit. Ezeket az órákat minden népiskolában megtartották és a vasárnapi alkalmon a szülőknek is, de az édesanyának mindenképp jelen kellett lennie. Ennek a gyakorlatnak célja az volt, hogy a tanult anyagot a gyermekkel otthon átismételhessék. Ugyanakkor a szülők esetlegesen hiányzó ismereteit így pótolták (LXXXVII. §).¹⁰ A nagyobb városi iskolákban szerzetesek segítették a plébánosok hitoktató munkáját (XCIV. §).¹¹ A népiskoláknak szánt tankönyvekben káté (katekizmus) is szerepelt, amely hit leglényegesebb tanítását tartalmazta, és mindezeket érthetően előadva megkönnyítette a tanulást a gyermekek számára (CXXX. §).¹² A gimnáziumi- és királyi akadémiákon tanító hitoktatók kötelessége volt, hogy a vasár- és ünnepnapon evangéliumot és szentleckét felolvassák és a legfontosabb

⁵ HERMANN EGYED: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, 1.) 339. p.

⁶ PUKÁNSZKY BÉLA – NÉMETH ANDRÁS: Neveléstörténet. Bp., 1998. 296. p.

⁷ MIHÁLYFI ÁKOS: A papnevelés története és elmélete. Bp., 1896. 258. p.

⁸ Uo. 259. p.

⁹ MAROSI IZIDOR: A hitoktatás. In: Magyar Katolikus Almanach II. A magyar katolikus egyház élete, 1945–1985. Szerk.: Turányi László. Bp., 1988. 620–649. p. (továbbiakban: MAROSI, 1988.) 620. p.

¹⁰ Ratio Educationis. A nevelés- és oktatásügy rendje Magyarországon és a hozzá kapcsolódó tartományaiban. Ford.: Firm Aladár (1913) Szerk.: Bencsik Gábor. Bp., 2014. (továbbiakban: Ratio Educationis, 2014.) 92–93. p.

¹¹ Ratio Educationis, 2014. 100. p.

¹² Ratio Educationis, 2014. 163–164. p.

keresztény kötelességeket magyarázzák a diákok számára (CLXVII. §).¹³ A 10–13 éves három osztályos kisgimnazisták részére kedden és szombaton délután 3–4-ig az utolsó órában katekizmust és bibliai történeteket tanítottak. Vasárnap délelőtt és délután a szertartások keretében történt az oktatás. A 15–16 éves nagygimnazisták és az akadémiák két évfolyamos bölcelet-tagozatán nem volt órarendileg kötelező hitoktatás; számukra a vasárnap délelőtti és délutáni hitoktatáson való részvétel volt kötelező.¹⁴ A Ratio igen fontosnak tartotta a vallási türelem gyakorlását. A nem római katolikus vallásúak iskoláival kapcsolatban a következőket olvashatjuk:

„Igen sok helyen vannak iskolák olyanok számára, akik nem a római katolikus vallást vallják. Minthogy ezekben leendő polgárok neveltetnek, királyi gondoskodás tárgya ezeknek helyes igazgatása. Ez az intézkedés azonban semmi módon sem kívánja megzavarni azon jogok birtoklását, melyeket nekik vallásuk dolgaiban a törvények és királyi engedmények juttattak. Egyébként bármely felekezethez tartozó ifjúságnak jogában lesz tanulmányait magán a hazai egyetemen vagy királyi akadémiákon vagy bármely más intézetben és gimnáziumban végezni. Hogy pedig vallása miatt senkinek semmiféle nehézségek ne támasztassanak, a legszigorúbban meghagyatik minden nevelőnek és tanítónak, hogy a tanulókkal minden különbség nélkül bánjanak, s őket, mint egyazon király alattvalóit és egy ország polgártársait kölcsönös szeretetre és egyetértésre buzdítsák, a béke és egyetértés megzavaróit pedig szigorúan megbüntessék. Az iskolai tankönyvek a királyi egyetem bírálata alapján engedélyezendők (a vallás tanra vonatkozóknak teljes érintetlenségükben való meghagyásával) s az egyetem sajtóján nyomandók, hacsak valamely királyi kiváltságba nem ütközik. De általában óvakodni kell mindegyikben attól, hogy a vallás védelmére keserű indulat és vádaskodás vegyüljön az előadásba. (LXIV. §)¹⁵

Az 1806. évi Ratio előírta az akadémiák bölceleti évfolyamán tanuló 16–18 éves diákok számára is heti két órában két évfolyamon át a hitoktatásban való részvételt. A racionalizmus hatására az erkölcsstani rész került minden katekizmus elejére. Immanuel Kant filozófiájának fényében a vallástant erkölcsstanra és hittanra osztották fel. A hittant történeti alapon tanították, hogy a gyermekek könnyebben megérthessék a tananyagot. A korosztályi katekizist a felvilágosodás hatására vezették be.

1849. szeptember 15-én jelent meg a gimnáziumok és reáliskolák szervezésére vonatkozó szabályzat a Habsburg Birodalomban, amely szerint továbbra is heti két órában volt hittanóra az iskolákban.¹⁶ Ennek a Magyarországon is alkalmazott Entwurf rendeletnek értelmében a hittan kötelező érvényű és a többi iskolában oktatott tárgygal egyenrangú. A dualizmus korában az alsó- és középfokú iskolák órarendjében heti két órában szerepelt a hittan. 1850-től a tanulók teljesítményére érdemjegyet adtak,

¹³ Ratio Educationis, 2014. 207. p.

¹⁴ MÉSZÁROS ISTVÁN: Az iskolai hitoktatás hazai múltja. In: *Köznevelés*, 1990. 29. sz. 15–16. p. (továbbiakban: MÉSZÁROS, 1990.) 15. p.

¹⁵ Ratio Educationis, 2014. 66–67. p.

¹⁶ MOLNÁR PÉTER: A magyarországi hitoktatás történetének vázlatos áttekintése. In: *Keresztény Szó*, 2012. 20–23. p. (továbbiakban: MOLNÁR, 2012.) 22. p.

ami bekerült a bizonyítványba. A tárgy oktatója középiskolában a hittanár, népiskolában a hitoktató volt. Ők általában papok voltak, de a népiskolákban gyakran a tanítók látták el ezt a feladatot. A hittanárok és hitoktatók a többi tanárral azonos bérezésben részesültek.¹⁷

1883-ban törölték a hittant az érettségi tantárgyak közül. 1896. augusztus 21-én rendezték meg a magyarországi középiskolák katolikus hittanárainak első kongresszusát.¹⁸ A 19. században Cselka Nándor igen sokat tett a fővárosi hitoktatásért. 1860 és 1878 között ő volt a Vakok Intézetének hitoktatója, ahol a diákok számára Braille-írással nyomtattatta ki a katekizmust. Munkája során 20 hitoktatói és két hittanári állást szervezett meg, valamint a hittanórákat az iskolai tanórák közé soroltatta be. 1892-től a Budapesti Érseki Helynökség első helynöke lett, majd 1893. május 11-én *carrei* címzetes püspökké szentelték. Így lett Vaszary Kolos hercegprímás segédpüspöke. Budapesten halt meg 1897. március 8-án.¹⁹ 1906-ban Auermann Miklós megalapította a Római Katolikus Hittanárok és Hitoktatók Egyesületét.²⁰ 1907-ben a Római Katolikus Hittanárok és Hitoktatók Egyesülete elindította *Katolikus Nevelés* című szaklapját. Ez a folyóirat 1944-ig jelent meg.²¹

A magyar püspöki kar 1907. március 14-én kiadta a *Tanításterv és utasítások az elemi népiskolák részére* című rendelkezését.²² Ebben meghatározta az iskolai hitoktatás tematikáját a következők szerint:

- I. osztály: imádságok, bűn, Jézus élete, tíz parancsolat, az anyaszentegyház öt parancsolata,
- II. osztály: elemi-, vagy kis katekizmus,
- III. osztály: Ószövetség,
- IV. osztály: Újszövetség,
- V. osztály: szertartások,
- VI. osztály: bibliaismereti rész ismétlése.

Hitoktatás a középiskolákban és az ismétlő iskolában is volt, szintén előírt tananyaggal. A vasárnapi szentmiséken minden iskolaköteles gyermek számára előírták a részvételt. Az egyházi iskolákban a tanítás előtt hétköznapi napokon is voltak szentmisék. A magyar Püspöki Kar 1911-es rendelkezése szerint az elemi iskolák 3. osztályos tanulóit első szentgyónáshoz és szentáldozáshoz bocsátották. (Később az 1945-ös esztendő előtt ez kissé módosult: a második, majd az első osztályosokat bocsátották ily módon a szentségekhez.) A Jézus Szíve-kultusz, illetve a szívgyárdák terjedésével, az elsőpéntekes megtartásával gyakorlattá vált a havonkénti szentgyónás és szentáldozás. Akik elsőáldozók lettek, általában még abban az évben bér-málkoltak is. A szerzetesrendek fenntartásában működő iskolákban még-

¹⁷ MÉSZÁROS, 1990. 15. p.

¹⁸ MOLNÁR, 2012. 22. p. A kongresszusról részletesen, egyes beszédek közlésével ld. pl.: *Religio*, 1896. augusztus 22. 131–135. p.

¹⁹ BEKE MARGIT: *Az Esztergomi Főegyházmegye papsága 1892–2006*. Bp., 2008. 127. p.

²⁰ MOLNÁR, 2012. 22. p.

²¹ Uo.

²² *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1892–1918 között*. Szerk.: Beke Margit. Bp., 2018. 260–261. p.

inkább komolyan vették a szentségekre való felkészítést és a diákok hitéletének elmélyítését. A falvakban és tanyákon a tanítók voltak a hitoktatók, ezekre a helyekre időnként papok érkeztek, hogy meggyőződjenek a megfelelő felkészítésről. Mindezek mellett elsősorban a szülők élő vallásossága volt a felnövekvő gyermekek hitbéli nevelője.²³ A kötelező iskolai hitoktatás előnye volt, hogy minden gyermekhez eljutottak a vallás alapvető ismeretei; a tantárgy jelleg komoly, szakszerű oktatást biztosított, a hittanóra pedig szervesen illeszkedett a gyermekek oktatási-nevelési programjába. Hátrányai is voltak azonban: egyrészt a hit iskolai tantárgyként való oktatása elvesztette szakrális jellegét, másrészt a kötelező mivolt egyesekben ellenszenvet ébreszthetett a hit dolgai iránt. A kötelező hitoktatás igen nagy feladatot jelentett a papság számára. Egyre inkább szükség volt arra, hogy a széleskörű munkában hitoktatókat is alkalmazzanak. A képzésükre felállított tanintézet kezdeményezésének terve Bernhard Zsigmond és Bíró Ferenc jezsuiták ötlete volt. Ezt az eszmét karolta fel Csernoch János hercegprímás, melynek nyomán megtörtént az alapítás 1917-ben Almásy Mária angolkisasszony nevéhez fűződően. Ez a főiskola jellegű intézmény a Ward-Kollégium nevet kapta, mivel a Ward Mária által alapított Angolkisasszonyok szerzetesrendjének pesti épületében kaptak helyet. Bélyegzőjükön szereplő hivatalos nevük így hangzott: „Ward Mária-Kollégium az Angolkisasszonyok Intézetében Budapesten”. Első érseki biztosuk a Csernoch János hercegprímás által kinevezett Mihályfi Ákos cisztercita szerzetes volt. Ő állította össze más szakértők bevonásával a hároméves tantervet a következő tárgyakból:

- I. évfolyam: bölcsélet (heti 3 óra), szentírástan (heti 2 óra), szertartástan (heti 1 óra), neveléstan (heti 2 óra), kateketika (heti 2 óra), latin nyelv (heti 2 óra), erkölcsstan (2 félév, heti 2 óra).
- II. évfolyam: erkölcsstan (heti 2 óra), apologetika (heti 2 óra), szentírástan (heti 2 óra), magasabb hitelemzés (heti 2 óra), oktatástan (heti 2 óra), magyar szónoklat és stílusgyakorlat (heti 1 óra), latin nyelv (heti 2 óra).
- III. évfolyam: erkölcsstan (heti 3 óra), társadalomtan (heti 1 óra), egyházi művészet (heti 1 óra), szentírástan (bibliai tankönyv magyarázata), apologetika (a hit ellen felhozott szállóigék –heti 2 óra), egyháztörténelem (újkor, különös tekintettel a magyar egyház történetére–heti 2 óra), pedagógia (heti 1 óra), gyakorlati hitelemzés (heti 1 óra), latin nyelv (a latin liturgia miatt –heti 2 óra).²⁴

A későbbiekben a jelentkezők többsége már érettségi vizsgával vagy tanítói oklevéllel rendelkezett; ezért a képzés ideje kétévesre változott, miközben a tantárgyankénti óraszám heti három órára növekedett. Később a képzés tananyagát is korszerűsítették. Az intézményben jeles tanárok oktattak: Vass József, Szinek Sándor, Szunyogh Xavér, Marczell Mihály, Varga Teodorik, Meszlényi Antal, Vajda József, Takács Ernő. 1920. június 4-én Ghimessy Mária, az angolkisasszonyok főnöknője Csernoch János hercegprímásnak arról számolt be arról, hogy Budapesten már 12 végzett növendékük működik hitoktatóként. Ők leginkább a külvárosi iskolákban

²³ MAROSI, 1988. 620–622. p.

²⁴ MAROSI, 1988. 621–622. p.

oktattak. A primás válaszában így ír: „Az ő hitoktatói működésük valóságos vizsgatétel az Anyaszentegyházra, amely a mai kor szelleme miatt elegendő papot nevelni nem tud, sőt a közeljövőben még inkább fog paphiánnyal küzdeni.”²⁵ 1919-ben álltak munkába az első hitoktatók, majd a következő évben az ismétlőiskolákban és az iparostanoncok iskoláiban is bevezették a hitoktatást.²⁶ Őt esztendővel később a korszerűsített tanmenet a következőképpen alakult:²⁷

I. évfolyam: szertartás (heti 2 óra), pedagógia (heti 2 óra), apologetika, dogmatika (heti 4 óra), egyházművészet (heti 1 óra), erkölcsstan (heti 4 óra), szentírástan (heti 6 óra), hitelemzés (heti 3 óra), magyar szónoklat- és iránytan (heti 3 óra).

II. évfolyam: szertartás (heti 2 óra), pedagógia (heti 2 óra), apologetika, dogmatika (heti 4 óra), egyházművészet (heti 1 óra), erkölcsstan (heti 4 óra), szentírástan (heti 6 óra), hitelemzés (heti 3 óra).

III. évfolyam: latin nyelv (heti 5 óra), pedagógia (heti 2 óra), apologetika, dogmatika (heti 4 óra), egyházművészet (heti 1 óra), erkölcsstan (heti 4 óra), szentírástan (heti 6 óra), hitelemzés (heti 3 óra), egyháztörténelem (heti 2 óra).

A tantestület tagjai a következők voltak:

Sr. Baly Katalin: latin nyelv, Hévey Gyula: szertartás, dr. Marczell Mihály: pedagógia, dr. Makay Lajos: apologetika, dogmatika, dr. Németh Ernő: egyházművészet, dr. Szekfű Ignác: erkölcsstan, dr. Takács Ernő: szentírástan, M. Tauffer Ilona: hitelemzés, dr. Br. Vécsey J. Aurél: egyháztörténelem, Sr. Vida Ilona: hitelemzés, magyar szónoklat- és iránytan.

Ebben az esztendőben összesen 47 diákja volt az intézménynek. Évfolyamonként a következőképp alakult a tanulók létszáma:

I. évfolyam: 14
II. évfolyam: 10
III. évfolyam: 23.²⁸

A diákok foglalkozásonkénti megoszlása évfolyamonként a következő volt:²⁹

évfolyam	I.	II.	III.	Σ
hitoktató	2	–	7	9
elemi iskolai tanító	1	–	1	2
polgári iskolai tanár	1	2	–	3
szerzetes	–	1	1	2
nincs elfoglaltsága	9	2	7	18
hivatalnok	–	5	7	12
Σ	13	10	23	46

²⁵ MAROSI, 1988. 622. p.

²⁶ MOLNÁR, 2012. 23. p.

²⁷ Esztergomi Prímási Levéltár (továbbiakban: PL.) Csernoch János egyházkormányzati iratok, 2345/1925. Cat. 41. Ward Mária Kollégium évszám jelentése.

²⁸ PL. Csern. 2345/1925. Cat. 41.

²⁹ PL. Csern. 2345/1925. Cat. 41.

A képzés igen eredményesnek bizonyult; az 1947-es esztergomi sematizmus szerint már 78 Ward-Kollégiumot végzett hitoktató működött Budapesten. Őket a tanítónők fizetésével megegyező bérezésben részesítette a főváros.³⁰

Más intézményekben is magas színvonalon készültek a katekéták hivatásuk betöltésére. 1924-ben Esztergomban a Hittanárokat Vizsgáló Bizottság által előírt középiskolai hittanári vizsga három részből állt:

I. Elméleti vizsga: alapvető- és általános hittan, erkölcsstan, egyháztörténet, szertartástan, nevelés- és módszertan.

II. Szabad előadás.

III. Írásbeli dolgozat.³¹

Az írásbeli dolgozat után a vizsgáló bizottság tagjai kérdéseket tettek fel a jelöltnak erkölcsstan, módszertan, neveléstan, egyháztörténelem, alapvető hittan, szertartástan, ágazatos hittan tárgyakból, miután a vizsgáló megtartotta szabad előadását.³² A hittanárok képzése korszerű módon, igen alapos és magas színvonalon történt. A hitoktatás ügyét mindig szívén viselte az egyház. Ennek hatása érezhető volt a húszas évek ifjúságának erkölcsi magatartásán: szívesen tanulták a hittant és nagy szeretettel vették körül hittanárukat, aki lelkiatyai felelősséggel és szeretettel foglalkozott velük. „Az ifjúság valláserkölcsei magatartása általában kielégítőnek mondható”³³ ezekben az időkben. Gyakran épp a katekézis volt a papi hivatások bölcsője: „A hittanárok kivették részüket a papi hivatás kegyelmének élesztéséből és ápolásából is. Örömmel állapítható meg, hogy a budapesti iskolákból évről-évre több és tehetséges fiú jelentkezik a papi és szerzetesi pályára.”³⁴ A vidéki és a budapesti hitoktatás között nem volt számottevő különbség.³⁵ A hittanár személyes példamutatásával, a katekézis ügye mellett szívvel-lélekkel elköteleződve nevelte a katolikus ifjúságot.

„A hittanári munka eredménye a hittanár személyén fordul. Maradandó hatást elsősorban személyisége gyakorol. Kell hozzá külön temperamentum, a lélek rugalmassága és az előrehaladó korban is megőrzött fiatalsága, gazdag kedélyi élet, mindenre kiterjedő figyelem, a testi és lelki fejlődés menetének ismerete, avagy megértés, soha el nem fogyó türelem és némi tudás, külső és belső fegyelmezettség, rendületlen bizalom és a lelkek mélységes szeretete.”³⁶

Ezt a szemléletet, felelősségteljes hozzáállást, gondos és alapos munkát tükrözik egy, az 1926–27-es tanévről szóló vallástani jelentés kérdései és válaszai. Az irat a hitoktatásra vonatkozólag a következő kérdéseket tartalmazta:

³⁰ MAROSI, 1988. 622. p.

³¹ PL. Csern. 1569/1925. Cat. 41.

³² PL. Csern. 2931/1924. Cat. 41.

³³ PL. Csern. 2545/1925. Cat. 41.

³⁴ PL. Csern. 2545/1925. Cat. 41.

³⁵ PL. Csern. 2545/1925. Cat. 41.

³⁶ PL. Csern. 181/1924. Cat. 41. Vallástanári jelenések az 1922/23 iskolaévről.

³⁷ PL. Csern. 2545/1925. Cat. 41.

„1. Mi az intézet neve? 2. Ki tanította a vallástant? 3. Mennyi évi fizetéssel van a vallástanárral alkalmazva? 4. Melyek voltak a használt vallástani iskolakönyvek az I-VIII. osztályban? 6. Miféle szemléltető eszközöket használt a vallástanárral? 7. Melyik volt az előírt imádságos könyv? 8. A nap mely óráira jutott a vallástanítás? 9. Mennyi volt az összes kath. tanuló száma? 10. Milyen volt az osztályzatokban elért eredmény az I-VIII. osztályban? 11. Hol és mikor hallgatott az ifjúság vasárnapokon és ünnepeken exhortációt [= buzdító beszédet]? Az alsóbb osztályok külön vagy a felsőbb osztályokkal együtt kaptak-e exhortációt? 12. Hol és mikor volt az ifjúság vasárnapokon és ünnepeken szentmisén? 13. Mely ünnepeken nem volt az ifjúság közösen az istentiszteleteken? 14. Milyen fölügyelet alatt állott az ifjúság a közös vallásgyakorlatok alatt? 15. Mikor végzett az ifjúság közös szentgyónást és áldozást? Volt-e mindig elég gyóntató? 16. Mikor voltak a lelki gyakorlatok és miből álltak azok? 17. Járukt-e az ifjúság szentségeihez a kötelező szentségfölvételén kívül és milyen arányban? 18. Hányan járuktak első ízben a szent gyónáshoz és áldozáshoz? 19. Hányan vették föl a bérmálás szentségét? Hány tanuló maradt a felsőbb osztályokban bérmálatlanul? 20. Miféle közös vallásgyakorlatokon vett az ifjúság még részt? 21. Részesült-e az ifjúság egyházi énektanításban és milyen mértékben? 22. Mely vallási társulatok vannak meghonosítva az ifjúság között és hány tagjuk van ezeknek egyenként? 23. Hozzájutott-e az ifjúság a vallás-erkölcsi nevelést előmozdító magánolvasmányokhoz? 24. Milyen általában az ifjúság vallási és erkölcsi magatartása? 25. Mely körülmények mozdították elő különösebben vagy hátráltatták a vallási és erkölcsi nevelést? 26. Melyek volnának a vallástanárral esetleges kívánalmai, vagy további észrevételei? 27. Melyek az ifjúság vallás-erkölcsi fejlődésére hátrányosan kiható külső körülmények és veszélyek, mi történt ezeknek megszüntetésére, igénybe vétetett-e a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium részéről 154.201/1908. sz. a. elrendelt támogatás?”³⁷

A különböző középiskolák hittanárainak válaszaiból kiderül, hogy általában a következő tankönyveket használták a hitoktatáshoz:

I. osztályban: *Nagyobb Katekizmus*, II. osztályban: Pokorni Emanuel: *Ószövetségi Biblia*, Aubermann: *Ószövetségi Biblia*, III. osztályban: Pokorni Emanuel: *Újszövetségi Biblia*, Aubermann: *Újszövetségi Biblia*, IV. osztályban: Pokorni Emanuel: *Szertartástan*, Aubermann: *Szertartástan*, V. osztályban: Sütz Antal: *Katolikus hittan*, Sütz Antal: *Ágazatos hittan*, VI. osztályban: Sütz Antal: *Katolikus erkölcsstan*, Marczell-Jandik: *Erkölcsstan*, VII. osztályban: Sütz Antal: *Egyháztörténelem*, VIII. osztályban: Sütz Antal: *Hitvédelem*, Uhlyarik-Madarász: *Apologetika*.³⁸

A diákok általában a Sik-Sütz-féle *Imádságos könyvből* imádkoztak. A hittanórákat az iskolai órarendben 8-17 óra közötti időpontokban tartották. A tanulók osztályzata hittanból kitűnő és elégtelen között bármely érdemjegy lehetett, de a hittanárok általában jeles, jó, közepes és elégséges osztályzattal értékelték diákjaik munkáját; akiknek erkölcsi magatartása a feljegyzések alapján igen jó volt. Általában vallásosak, súlyosabb erkölcsi

³⁷ PL. Serédi Jusztinián. Egyházkormányzati iratok. 43/1928. Cat. 9. Hittanári jelentés 1926/27-ről.

³⁸ Uo.

kihágás miatt egyetlen tanulót sem kellett büntetni – olvashatjuk a budapesti Érseki Katolikus Gimnázium hittanárának beszámolójából.³⁹ A tanárok nagy gonddal végezték az ifjúság vallásos nevelését: „Az egész tanári testület munkája, mely az összes tantárgynál figyelemmel van a vallási szempontokra és az osztályvezető tanárok pasztorációs munkája a legszebb eredményeket éri el”⁴⁰ – ahogyan a Ciszterci Rend budapesti Szent Imre Gimnáziumának feljegyzéseiből láthatjuk. Adódtak persze nehézségek is: „A hittanórák száma kevés. Rendszeresen csak 26-28 egy tanévben. Ez is a kilencedik óra. Az ifjúság már fáradt és elcsigázott”⁴¹ – olvashatjuk a Magyar Királyi Állami Felsőipariskola hittanárának tollából. A nehézségek ellenére a hittanárok mindent megtettek a tanulóifjúság hitéletre neveléséért, ahogyan ez Harza Lajos hitoktatási felügyelő 1929-es leveléből kiderül:

„Főtisztelendő Főegyházmegyei Hatóság! Mint első években, így az idén is megszerveztem az iparos tanonc, és a háztartási és ismétlő iskolák növendékeinek húsvéti lelkigyakorlatát, és sikerült ennek megtartásához szükséges szünidőt a tanügyi hatóságoktól kieszközölni. Az idén a növendékek száma már tizennyolcezerre emelkedett, így szükség volt 52 lelkigyakorlatot szervezni s ugyanannyi szónokról gondoskodni; s tekintve a zord időt, minden helyre nagyobb számú gyóntatót osztottam be, hogy a növendékek ne legyenek kénytelenek hosszabb ideig a hideg templomban tartózkodni; így bizony a hitoktatók erősen lesznek igénybe véve. Nagy hálával tartozom a Fővárosi Tanácsnak, amely igazán ritka készséggel támogat.”⁴²

A hitoktatás ügyét Budapest Székesfőváros Tanácsa is támogatta. „Felhívja a tanács az iparos- és kereskedőtanonc iskolák, valamint a gazdasági-, háztartási és háziipari népi” iskolák igazgatóit, hogy a vezetésük alatt álló iskolákba járó római katolikus vallású tanulókat a lelki gyakorlatok napjain az iskolákban való gyülekezésre hívják fel, őket a templomokba lehetőleg személyesen, vagy a tantestület kijelölt tagjaival kísérik el és általában a hitoktatókat a lelkigyakorlatok megszervezése körül mindenben támogassák”⁴³ – olvashatjuk dr. Buzáth János alpolgármester írásában.

A következőképpen zajlott 1945-ben Esztergomban egy hittanár képesítő vizsga:

„Jegyzőkönyv mely felvett Esztergomban 1945. évi szeptember hó 13-án a főszékesegyházi tanácsteremben megtartott középiskolai hittanár képesítő vizsgálat alkalmával. Jelen vannak: dr. Meszlényi Zoltán Lajos c. püspök, a Bizottság elnöke, dr. Török Mihály apostoli protonotárius, kanonok, ki szertartásból vizsgáztat, dr. Tóth Kálmán apostoli protonotárius, kanonok, ki alapvető hittanból vizsgáztat, dr. Gigler Károly,

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo.

⁴² PL. Serédi. 388/1929. Cat. 25. Harza Lajos hitoktatási felügyelő levele a Főegyházmegyei Hatósághoz.

⁴³ PL. Serédi. 388/1929. Cat. 25. Budapesti iparostanoncok húsvéti lelkigyakorlatának megszervezése.

apostoli protonotárius, kanonok, ki a neveléstani tárgyakból vizsgáztat, dr. Városi István zsinati vizsgáló, teol. tanár, int. rektor, aki erkölcsanból vizsgáztat, dr. Semptey László, főegyh. könyvtárigazgató, aki egyháztörténelemből vizsgáztat és a jegyzői teendőket látja el. – Az ágazatos hittan tárgyból az elnök vizsgáztat. Bevezető imádság után elnök üdvözlí a Bizottság tagjait és elrendeli a vizsgálatok megkezdését. Az írásbeli vizsgálat tételül a Bizottság kitűzi ezt a tételt: »*Veni Sancte!*« [= »*Jöjj, Szentlélek!*«] tanév eleji első *exhortatio* [= *buzdító beszéd*] középiskolai diákok számára. Vizsgálatra megjelent Bozó Gyula főegyházmezei áldozópap, segédlelkész, kinek felkészültségét a vizsgáztatók az alábbi tételek szerint vizsgálták meg: Alapvető hittan: *Extra Ecclesiam non est salus.* [Az Egyházon kívül nincs üdvösség.] Ágazatos hittan: *In Christo unica est persona aequae divina.* [„Krisztusban egyetlen személy van, amely isteni.] Erkölcsan: *Imputabilitas. Occisio malefactoris.* [Felelősség. A gonosz elpusztítása.] Szerartástan: Egyházi ruhák. Egyházi színek. Egyháztörténet: A ker. ókor eretnekségei. Nevelésan: Fegyelmezés. Jutalmazás. Büntetés. Neveléstörténet: A középkori iskolázás. Foerster. Tóth Tihamér. Hitelemzésan: A hittan tárgyai. Szentségek felvételének ideje. Módszeran: Katekizmus-óra. Szemléltetés. Előadásmód: Istenről. (Katekizmus I. oszt.)”⁴⁴

A hitoktatók gondos munkáját tükrözi az 1945. esztendőből az *Érseki főbiztosi irányelvek és gyakorlati utasítások a budapesti hittanárok számára a legközelebbi néhány hónapra*. Ennek főbb szempontjai a tanítványok gyakorlati hitéletre nevelése, amelyben a hittanár elsősorban lelkipásztor és atya, nem csupán szaktanár. Hittankönyvek és imakönyvek használatát az anyagi nehézségekre való tekintettel nem várták el a diákoktól. A hittanárok hetenként, de legalább havi egy alkalommal lehetőséget adtak diákjaiknak kötetlen, baráti, lelkiatyai beszélgetésre. A részvétel nem volt kötelező. A tanári szobában bölcs kommunikációt vártak a hitoktatóktól: „Roppant óvatosak legyünk és vitába ne avatkozzunk belé!”⁴⁵ A második világháború során a hittanárok közül sokan elestek az ostromban. Egyesek vértanúk lettek közülük, mint Bernovits Vilma hitoktató,⁴⁶ aki Boldog Salkaházi Sára szociális testvérrel együtt a nyilasok áldozata lett 1944. december 27-én; vagy Hummel Kornél esztergom-főegyházmezei áldozópap, hitoktató, aki 1945-ben a szovjet megszállás kezdetén szintén gyilkos golyó áldozata lett: „az angyali erény védelmében”⁴⁷ halt vértanúhalált. „A többi hittanár testvérek – Isten segítségével – átvészelték a borzalmas hónapokat és jelenleg már szinte kivétel nélkül iskoláinkban dolgoznak. A hiányzó hittanárok helyét ideiglenes helyettesekkel töltöttem be”⁴⁸ – írta Bárdos István érseki főbiztos Drahos János főkáptalani helynöknek. A nehéz tanév zárásakor Harza Lajos hitoktatási felügyelő hősies helytállásra biztatta a katekétákat.

⁴⁴ PL. Mindszenty József. Egyházkormányzati iratok 2318/1945.

⁴⁵ PL. Mindszenty. 314/1945.

⁴⁶ HETÉNYI VARGA KÁROLY: Bernovits Vilma. In: Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk.: Diós István. I. köt. Bp., 1993. 786. p.

⁴⁷ PL. Mindszenty. 4829/1948.

⁴⁸ Uo.

„Szeretettel köszöntöm mindannyiukat ennek az iskolai évnek a befejező értekeztetésén, hogy több ilyen nehéz és csonka év a tanítás terén nem lesz, erősen reményelem. Isten segítségével megálltuk a helyüket s Egyházunk ügyét becsületesen védtük életünkkel és tanításunkkal is. [...] Olyan időt éltünk s élünk, amilyen még nem volt a világtörténelem folyamán s talán a hitoktatás történetében sem lesznek olyan jelentőségteljes események, mint amilyenek folytak, folynak és alakulóban vannak. [...] Ha kell, viseljük el a legnehezebb megpróbáltatásokat is isteni Mesterünk igazságába vetett hittel, s azzal a meggyőződéssel, hogy a mi ügyünk, Egyházunk ügye nem bukhatik el, de kérjük, hogy mi magunk se bukjunk el a megpróbáltatások örvényében. [...] Adja az Úr, hogy a jövő iskolai évet biztonságosabb keretek között nyithassuk meg s derű, nyugodtság s bizalom sugározzék a szemekből.”⁴⁹

⁴⁹ PL. Mindszenty. 1555/1945.